

इस्लामचे तत्त्वज्ञान

डॉ. नंदकुमार ज्ञानोबा जाधव

इतिहास विभाग प्रमुख, सुभाष बाबुराव कुल महाविद्यालय, केडगांव, ता. दौँड, जि. पुणे.

1) प्रस्तावना :-

'इस्लाम' हा अरबी भाषेतला शब्द असून याचा अर्थ 'समर्पण' म्हणजे अल्लाच्या आदेंचे पालन करणे होय. मौलाना वाहीदुद्दीन खान यांनी 'What is Islam' या पुस्तिकेमध्ये 'Islam means submission, surrender and obedience to god' असा अर्थ दिला आहे. इस्लामचा संबंध विशिष्ट मनुष्य अथवा जनसमुह किंवा कोणत्या विशिष्ट राष्ट्रांपी नाही. 'इस्लामचा मूळ संस्थापक दुसरा कोणी नसून स्वयं ईंवर (अल्लाह) आहे. अंगी इस्लाम जगतात मान्यता आहे. इस्लामचे प्रथम प्रेषित आदम यांच्यापासून या धर्माची सुरुवात झाली. अल्लास समर्पित होऊन त्याच्या आदेंचे पालन केल्यास शांतता लागते असे प्रमाण कुरआनमध्ये दिले आहे. म्हणून इस्लामचा दुसरा अर्थ "ातता" देखील आहे. मुहम्मद हे अल्लाहाचे अंतिम प्रेषित आहेत. आणि पवित्र कुरआन मार्गदर्शन पर शेवटचा ग्रंथ आहे. इस्लामला 'निसर्ग धर्म' असेही म्हटले जाते. इस्लामला अरबी भाषेत 'दीनुल-फितरह' (स्वाभाविक धर्म) असे म्हटले आहे.

2) पवित्र कुरआन :-

अल्लाहकडून प्रेषित मुहम्मद (मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह बिन अब्दुल मुताल्लीब) यांच्याव्दरे मानव जातीसाठी पाठवलेले मार्गदर्शन म्हणजेच 'पवित्र कुरआन' होय. कुरआन हा इस्लामी तत्त्वज्ञानाचा विद्युदध आविष्कार आहे. किंवडुना इस्लामी तत्त्वज्ञानाचा पाया आहे. कुरआनाचा शब्दां: अर्थ वाचणे, पठन करणे असा आहे. पवित्र कुरआन इस्लामी धर्म समुहामध्ये दैवी वचन आहे. कुरआनमध्ये एकुण 114 अध्याय (सुरह) असून हा धर्मग्रंथ 6666 श्लोकांवर (आयत) आधारीत आहे. कुरआनचे अवतरण रमजान महिन्यात झाले. (कुरआन 2 : 185) सुमारे 1450 वर्षांपूर्वी इ.स.न 610 ते 632 च्या कालावधीत प्रेषित महम्मद पैगंबर यांचे व्वारे कुरआनचे अवतरण झाले. प्रा. जफरुल इस्लामी यांचे मते, कुरआनातील आंकडे उपासना, नमाज, रोजा अंगी धार्मिक विधीपर्यंतच सीमित नसून त्या मानवी जीवनातील प्रत्येक क्षेत्र, बाबीविषयी, आचार विचार, वागणक, आपसातील व्यवहार, युद्ध, शांतता, शासन-प्रासने, राज्यव्यवस्था, आर्थिक जीवन, समाज जीवन इत्यादी सर्व बाबीविषयी आंकडे देते. मौलाना अबुल कलाम आज्ञाद यांनी कुरआनला निसर्गनुरूप ग्रंथ म्हटले आहे. थोडक्यात अल्लाहाने मानवाच्या ऐहिक व पारलौकीक जीवनात मार्गदर्शन निश्चित करण्यासाठी पवित्र कुरआनची देणगी मानवजातीला दिली आहे.

3) इस्लामाचे तत्त्वज्ञान

3.1 एकेश्वरवाद – इस्लामध्ये 'अल्लाह' या एकाच ईंवराचे प्रमाण मान्य केले आहे. 'अल्लाह' आंकडे कोणीही इतर ईंवर नाही' ही आंकडे ईस्लामचा महत्वाचा भाग आहे. अरबी भाषेत 'अल्लाह' हा शब्द 'अल-ई लाह' याचं संक्षिप्त रूप आहे. म्हणजेच ईंवर एक आणि एकच – एकमेव आहे. तोच या सृष्टीचा निर्माणकर्ता, पालनकर्ता आहे. प्रारंभ तोच आणि शेवटही तोच. त्याच्या सारखा कोणी नाही. पवित्र कुरआनच्या 112 व्या सुरह मध्ये (अल-ईखलास) मधील 1 ते 4 आयतामध्ये 'अल्लाह एकमेव, स्वयंपूर्ण असून त्यानं कुणाला जन्मलं नाही की कुणी त्याला जन्म दिला नाही. त्याच्या तोडीचा कोणी नाही असे वचन दिले आहे.

3.2) तौहिद :-

'अल्लाह' आंकडे कुणीही ईंवर नाही' अंगी घोषणा करण्यास 'तौहिद' म्हणतात. ईंवराचं एकत्र मानवांमधील एकता दर्शविते. सर्वांना ईंवरानं निर्माण केलं असल्याने त्याच्यासमोर सर्व एकसमान आहेत. मानवतेच्या समानतेबाबत इस्लामला कसलीही तडजोड मान्य नाही. सर्व मालकी ईंवराची असल्याने कोणाचाही क"ावरती विशेषाधिकार नाहित.

3.3) ईमान :- अल्लाहवरील निःसीम श्रद्धेचा मुख्य भाग म्हणजे ईमान होय. प्रत्येक मुस्लिमाची पहिली जबाबदारी म्हणजे त्यांन आपल्या श्रद्धेची घोषणा करावी. त्यासाठी खालील शब्दांचा उच्चार मनापासून करावा लागतो. 'लाइलाहा इल्ललाह मुहम्मदुर्रसमलुल्लाह' (अल्लाहीवाय कोणीही ईंवर नाही. मुहम्मद अल्लाहचे प्रेषित आहेत.)

3.4) रिसालत – ईस्लाममध्ये रिसालत (प्रेषित्व) आढळत. ईंवराने आपला संदेश देण्यासाठी प्रेषितांची निवड केली व हा संदेश सर्वसामान्य लोकांसमोर प्रस्तूत करण्यासाची जबाबदारी टाकली. रिसालत मानव व ईंवरामधील संभाषणचा दुआ आहे. सर्व प्रेषित आदम यांच्यापासून मानवजारीच्या मार्गदर्शनाची निवड केली व ईंवरामधील संभाषणचा दुआ आहे. पवित्र कुरआनमध्ये 25 निवडक प्रेषितांची नावे आलेली आहेत. (आदम, इद्रिस, नूह, हूद, सालेह, इब्राहीम, इस्ताईल, ईस्हाक, लुत, याकूब, युसूफ, "गुरुब, अच्युत, मूसा, हारून, जुल किफल, दाऊद, सुलेमान, इलयास, अल यसअ, युनूस, जकरीया, यह्या, ईसा, मुहम्मद)

3.5) देवदूत :- देवदूत अल्लाहची विंश निर्मिती आहे. त्यांना दैवी प्रका॑"पापासून (नूर) निर्माण केले आहे.. देवदूत ईस्लाममधील अध्यात्मिक वैभव"गाली अस्तीत्व आहेत. ते अल्लाहाचे आज्ञाधारक सेवक आहेत. अल्लाहाच्या अधिराज्यात अनेक दूत असून. त्यातील जिब्रील, मिकाईल, ईजाईल, अंगी नावे सांगता येतील. आपण जे काही करत आहोत. काही दूत त्या कर्माची नोंद घेत आहेत. त्यांना किरामन कातिबीन म्हणतात. आपण बोलत असतो त्यातलं एक अक्षर देखील नोंद घेतल्याशिवाय राहत नाही असे प्रमाण पवित्र कुरआन मध्ये (सूरह 50:18) दिले आहे.

3.6) परलोक(अखिरत) व न्याय निवाड्याचा दिवस

परलोकावरील विंश वास ईस्लामचा मूलतत्त्व आहे. अल बकरा या सुरहमधील चौथ्या आयतीत परलोकावर (मरणोत्तर जीवन) ज्यांचा विंश वास आहे. अंगा शब्दांनी परलोकावर विंश वास व्यक्त केला आहे. मृत्युनंतरचे जीवन याची ईस्लामी संकल्पना अंतिम दिवस, पुनरुत्थानाचा, न्यायनिवाड्याचा दिवस स्वर्गीय आनंद व नरक यातना इत्यादी बाबीचे स्पष्टीकरण कुरआनच्या अनेक सुरहमध्ये करण्यात आले आहे. ईस्लामी तत्वज्ञानाप्रमाने निवाड्यांच्या दिव्यांगी मयतांची शरीरे त्यांच्या करबीतून उठवली जातील (कुरआन 82: 40) आणि त्यांच्या आत्म्यांगी जोडली जातील. त्यावेळी जगत जे लोग अजून जिवंत असतील ते सुदधा मरण पावून या लोकांमध्ये सामिल होतील. सर्व मानवजात, भूतकालीन व वर्तमान अल्लाह समक्ष उभी राहिल. सदाचारचा मोबदला म्हणून स्वर्गाचा आनंद व दुष्कृत्यांचा मोबदला म्हणून नरक यातना (कुरआन 82 : 13 व 14) दिल्या जातील. याद्वारे चांगल्या वर्तपूर्कीसाठी उत्तेजन व दृष्टाचारी प्रवृत्तीना भय निर्माण केले आहे. मानवाचे नैतिक अस्तित्व टिकून राहवे यासाठीचे तत्त्वज्ञान ईस्लाममध्ये सागितले आहे. ईस्लामी तत्वज्ञान मरणोत्तर जीवन अपरिहार्य आहे. हे स्पष्ट करते.

3.7) सीरह – प्रेषित मुहम्मद यांच्या जीवन चारित्रास 'सीरह' ने ओळखले जाते. प्रेषित मुहम्मद यांना स्वतः लिहीता-वाचता येत नसल्याने 45 नोंदणी करणाऱ्या अनुयायांचा समूह त्याच्या सेवेत होता ते प्रेषितांच्या कृतींची नोंद घेत असत. त्यातूनच प्रेषित मुहम्मद यांचे जीवन चारित्र लिहीत गेले. इन्हे ईस्हाक यांनी 'सिरत रसूलुल्लाह' यानावाने प्रेषित मुहम्मद यांचे चारित्रग्रंथ संपादित केला या ग्रंथात मुहम्मद यांच्या जीवन व्यवहाराविषयी माहिती मिळते.

3.8) हदीस – हदीसचा अर्थ विधान असा आहे. हदीस म्हणजे प्रेषित मुहम्मद यांनी सुवचन आणि त्यांची परंपरा प्रेषित मुहम्मदांच्या हयातीत हदीसचं लिखाण यांचे अनुयायी करीत होते. त्यांच्या मृत्युनंतर 'अनस' हे सर्व प्रथम प्रेषितांच्या वचनांच कथन करणारे ठरले. हदीसचे प्रसिद्ध संपादक इमाम बुखारी यांनी 7275 हदीसी गोळा केल्या आहेत. यांचा संग्रह 'सहीह बुखारी' या ग्रंथात करण्यात आला आहे. इमाम मुरिलम यांनी 9200 वचनांच संकलन 'सहीद मुस्लिम' या ग्रंथात केला आहे. प्रेषितांची वचन धार्मिक व व्यवहारीक जीवनात मुस्लिमांनी सदाचाराचं जीवन कसे जगायचे याचे मार्गदर्शन करतात.

3.9) सुन्नह – हदीस व सीरह यांना एकत्रीत 'सुन्नह' या शब्दाचा अर्थ पदधत, उदाहरण आणि मार्ग होतो. सुन्नह म्हणजे प्रेषित मुहम्मद यांची उक्ती व कृती. सुन्नह इस्लामी कायद्याचा मूलस्त्रोत आहे. पवित्र कुरआन व सुन्नह मिळून ईस्लामची वैचारीक व व्यवहारीक बाजू बनतात. सुन्नहव्याप्त अपवास करावी, उपवास कसा करावा व मक्केची यात्रा करावी. तसेच नैतिक व सामाजिक बाबीमध्ये सुन्नह मार्गदर्शन करते.

3.10) ईस्लामचे पाच स्तंब :-

प्रत्येक मुस्लिम व्यक्तीच्या केंद्रस्थानी पाच स्तंब किंवा अनिवार्य कर्तव्ये आहेत. ती प्रत्येक श्रद्धावाने पाळायला हवीत या कर्तव्याचा उल्लेख हदीस मध्ये आला आहे.

1) शहादा – श्रद्धेची घोषणा 2 सलाह – दरोज पाच वेळा व दर शुक्रवारी अनिवार्य प्रार्थना करणे 3) सियाम- रमजान महिन्यात उपवास (रोजे) करणे 4) जकात – कल्याणकरी कार्यामध्ये हातभार लावणे 5) हज्ज – मक्केची यात्रा शहादा करण्याने एक माणूस ईस्लाममध्ये प्रवेशी घेतो. याद्वारे हे सुचित होते की ईंवराचं आस्तित्व ईंवराच्या इच्छेमुळे आहे. सलाह म्हणजे नमाज दिवसातून पाच वेळा ठराविक वेळी नमाज अदा करावी फजची नमाज सूर्योदयापूर्वी अदा करायची असते. जेव्हा

सूर्य ढळायला सुरवात करतो, त्यावेळी दुसरी जुहरची नमाज, तिसरी अस्त्रची नमाज तेच्या वस्तुंची सावली त्यांच्या मूळ आकाराहून दुपट होतात तेच्या, चौथी मगरीबची नमाज सुर्यास्त झाल्यावर अदा करावी व पाचवी ई”गा नमाज सुर्यास्त झाल्यावर 90 मिनटांनी अदा करावी. इस्लाम मध्ये नमाज शरीर, आत्मा व विवेक एकत्र येऊन ई”वराची उपसाना करण्याचा मार्ग आहे. नमाज कबागृहाच्या दि”ने तोंड करून स्वच्छ जागेवर केली जाते नमाजचे पठन करण्यासाठी वजू करणे अनिवार्य आहे. (कुरआन सूरह 5:6) विधीपूर्वक तोंड, हात-पाय धुणे याला वजू म्हणतात.

ईस्लाममध्ये रमदान (रमजान) महिना पवित्र मानला जातो. रोजा म्हणजे अन्न, पाणी, धुम्रपान, शारीरिक संबंध आणि सर्व प्रकारच्या हिसक वृत्ती व वर्तन ऐहिक इच्छा इत्यादी”पी पहाटेपासून सुर्यास्तापर्यंत आलिप्त राहणे सदाचारी होण्यासाठी ई”वराने रोजा करणे विहीत केले आहे. (कुरआन सूरह 2 : 183) रोजा ही ई”वरांची उपासना असून ते ई”वराने घालून दिलेली कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी एक आध्यात्मिक प्रांगिक इच्छावर नियंत्रन ठेवून स्वतःवर संयम राखणं शक्य होते.

जकात ही एक प्रकारची उपासना आहे. यासाठी अरबी भाषेत ‘इबादा’ म्हणतात जकात (दानधर्म) गोरगरीब आणि गरजवंतासाठी असून अल्लाहने हे अनिवार्य केले आहे. (कुरआन सूरह 9 : 60) मुस्लिमांनी दरवर्षी आपल्या संपत्तीतन रोख किंवा इतर साधनांद्वारे वाटा गरजवंताना द्यावा. समाजहितासाठी अल्लाहने विहीत केलेले मुस्लिमांसाठी अनिवार्य कर्तव्य आहे हज्ज यात्रा म्हणजेची मक्केची यात्रा मुस्लिम ही यात्रा ई”वराची कृपा आणि क्षमा मागण्यासाठी करतात. आपल्या विधात्या”पी जवळीक साधण्यासाठी मक्केची यात्रा करा. (कुरआन सूरह 2 : 196) असे विहीत केले आहे. मक्का येथील काबागृहास (बैतुल्लाह म्हणजे अल्लाहाचे घर) भेट देण्यासाठी मानवजातीचे दरवर्षी महाकाय संमेलन भरते.

3.11) जिहाद :-— न्यायासाठी सतत संघर्ष करीत राहणे म्हणजे जिहाद. प्रेषितांच एक विधान असं आहे. को, सर्वोत्तम जिहाद स्वतः”पी. आपल्या अहंकाराविरुद्ध लोभ व कधी न संपणाऱ्या इच्छाविरुद्ध आहे. समाजाच्या विकासासाठी अत्याचारी एकाधिकारावादी विचाराविरुद्ध समाज्याच्या बौद्धिक उन्नतीसाठी जिहाद केला जातो जिहाद पुर्णपणे युद्धाच्या इस्लामी नियमानुसार करायचा असतो.

3.12) शरीआह – शरीआह इस्लामचा अविभाज्य घटक आहे. याला ‘इस्लामी’ कायदा म्हटले जाते. यामध्ये फौजदारी कायदे दड सहिता तसेच मुस्लिमांच्या व्यक्तिगत, सास्कृतीक आचारासाठी नैतिक सामाजिक आणि राजकिय वर्तनासाठी मार्गद”र्न आहे. मुस्लिमांसाठींची आचारसंहिता शरीआह मध्ये नमूद केली आहे.

3.13) फिकह – फिकह म्हणजे ज्ञान किंवा बुद्धिमत्ता फिकहमध्ये मुस्लिम इस्लामी कायदे”पास्त्राचे ज्ञान आहे यात धार्मिक राजकीय आणि सामाजिक जीवनाचं प्रत्येक क्षेत्र सामावले आहे. उपासने संबंधीच्या कायद्याबोरच कौटुंबिक कायदे, मालमत्ता, वारसाहक्क, राज्य प्र”ासन, युद्ध इत्यादी संबंधीच्या कायद्यायांचा सामावे”त आहे.

3.14) शूरा – जेव्हा लोक आपलं प्रकरण सल्लामसलीतीने हाताळतात (कुरआन सूरह 42 : 38) तेच्या त्यास कुरआन शूरा म्हणतात. सामाजिक कौटुंबिक व व्यवसायिक स्तरावरील प्रकरणे सल्ला मसलतीतीने पार पाडावीत असा शूरा हा इस्लामचा बंधनकारक सिद्धांत आहे.

3.15) आर्थिक जीवन – इस्लाममध्ये आर्थिक जीवनाविषयी सविस्तर मार्गद”र्न मिळते संपत्ती क”पी कमवावी व खर्च करावी याची काळजी इस्लाम घेतो. कमवणं व खर्च करणं कायदे”पीर मार्गाने (हलाल) अपेक्षित आहे. इस्लाममध्ये वाईट मार्गाने पैसा कमवणे व खर्च करणे याला अनुमती नाही. मादक पदार्थाचे उत्पादन, विक्री, जुगार, व्याज घेणे निषिद्ध आहे. (कुरआन सूरह 5 : 90 व 91) लबाडी घोका देण, चोरी करण, फसवणूक करून कमावण, निबिद्ध (हराम) आहे. (कुरआन सूरह 7 : 85) देहव्यापार समाजासाठी इतर अनैतिक स्त्रोत बेकायदा आहत. (कुरआन सूरह 24:23)

3.16) मरिजिद – इस्लामचे उपासना केंद्र. ज्याठिकाणी मुस्लिमांनी नमाज अदा करावी. परस्परातील सामाजिक संबंध वाढावेत, एकमेकांना परिचित समाजाची उभारणी व्हावी, एकमेकांच्या सुख दुःखात, अडीअडचणीत सहभागी होता यावे ही उद्दीप्ते मरिजिदची आहेत. येथे मूर्ती, चित्रे, अव”ष, कलाकृती वा धर्मग्रंथ ठेवला जात नाही. येथे सर्वाना सारखा दर्जा दिला जातो. येथे नमाजीच्या वेळेची काटेकोरपणे पालन केले जाते. मरिजिदीत प”बूबळी देणं प्रार्थनेचा भाग नाही. मद्यसेवन करून यांनी मरिजिदीत येण्यास प्रतिबंधक आहे. प्रेषित महम्मद यांनी ‘ही संपूर्ण धरती एक मरिजिद आहे’ असे सांगितले आहे. याचा अर्थ ते या धरतीला शांततेच स्थान बनविण्यावर भर देत होते.

3.17) इस्लामची जीवन व्यवस्था :-

इस्लामची जीवन व्यवस्था सर्वस्प”पी आहे. समाजाच्या जीवनाचुा कोणताही भाग इस्लाममधून वगळलेला दिसत नाही. त्यामध्ये इस्लाममधील पारिवारिक जीवन, इस्लाममधील समाज जीवन, इस्लाममधील व्यक्तिगत जीवन याविषयी सुक्ष्म मार्गद”र्न कुरआनाच्या आयतांमधून मिळते. इस्लामने मानवजातीसाठी घालून दिलेली तत्वे आजच्या परिपक्व काळातही मार्गद”र्नपर आहे. त्यामध्ये मातापित्याविषयीचा चांगुलपणा अल्लाहपर्यंत जाण्याचा मार्ग आहे. (कुरआन सूरह 31 : 14) असे सांगितले आहे. इस्लाममध्ये स्त्री व पुरुष असा भेद न करता सदाचारी व दुराचारी असा भेद केला आहे. (कुरआन सूरह 49 : 13) इस्लामने

स्त्रियांना हक्काची हमी दिली आहे. डॉ. जैनब अलवानी (प्रख्यात मुस्लिम महिला अभ्यासक) यांच्यामते, इस्लाम स्त्रियांवरील कोणत्याही प्रकारच्या अत्याचाराची आणि दुरुपयोगाची अनुमती देत नाही. यांचावय परिवारातील मुलंबाळ, बुजुर्ग लोक, नातेवाईक यांविषयी सदभाव निर्माण करण्याची प्राक्कवण इस्लाम देतो तसेच समाज जीवनातील शेजारी, गरीब, आजारी माणसे, गुलाम, सेवक, नोकर, अपंग, अतिथी, प्रृष्ठाविषयी व्यवहार, निसर्ग दत्त साधनसंपत्तीविषयीचा व्यवहार इत्यादी अनेक बाबतीत इस्लाममध्ये मार्गदर्शन उपलब्ध आहे.

समारोप :-

आजच्या जीवनातील मानवी जीवन अधिकाधिक गुंतागुंतीचे व संघर्षमय होत चालले आहे. त्यामुळे मानवी जीवनातील निसर्गदत्त समाधान लोप पावत चालले आहे. मानवी जीवनाची नैतिक बाजू दुबळी होत आहे. मानवी जीवनातील भौतिक प्रगतीचा आलेख उंचावत असताना त्याचा धार्मिक, वैचारिक व आध्यात्मिक जीवन दुषित होत आहे. या परिस्थितीत मानवी जीवन ही ईंवराने दिलेली एक देणगी व संधी आहे, याजीवनाला सहिष्णुता व सदाचारासाठी सिद्ध करण्याचा मार्ग धर्म तत्त्वज्ञानामध्ये आढळतो. व याला इस्लामचे तत्त्वज्ञानही अपवाद नाही. मानवी जीवनाच्या प्रत्येक बाबीविषयीचे सभ्य मार्गदर्शन इस्लामी तत्त्वज्ञानामध्ये आढळते. इस्लामची नीती तत्वे ईंवर, माणस व त्याच्या सहवासातील लोकांनी त्याचं नातं त्याच्यांनी संबंधीत आहे. मानवाची प्रतिष्ठा, समता, वैंवक बंधूभाव आणि स्थायी शांतता हस्तगत करण्यासाठी इस्लामचे तत्त्वज्ञान उपकारक आहे.

संदर्भ :-

- 1) पवित्र कुरआन, (सुलभ मराठी अनुवाद), अनुवादक – सय्यद इफितकार अहमद, प्रकाशक – सलाम सेंटर बंगलुर
- 2) कुराण मराठीत, अल कुराण प्रकाशन, नांदेड
- 3) प्रेषित मुहम्मद, जीवनदर्शन व संदर्भ, सय्यद हामीद मोहसिन, सलाम सेंटर, बंगळूर
- 4) इस्लाम सर्वासाठी, सय्यद हमिद मोहसिन, सलाम सेंटर, बंगळूर
- 5) What is Islam, maulana wahiduddin khan, Goodword Books, New Delhi
- 6) गैरसमजांचे निराकरण, सय्यद हामीद मोहसिन, सलाम सेंटर, बंगळूर